

Opvoedingsstijlen: overdracht van generatie op generatie^{1,2}

Marinus H. van IJzendoorn en Corine de Ruiter

Vakgroep Algemene Pedagogiek, Centrum voor Gezinsstudies, Rijksuniversiteit Leiden

Abstract

Intergenerational transmission of parenting styles

This article provides a review of empirical studies in the area of intergenerational transmission of parenting styles. This transmission is influenced by genetic, contextual and psychological factors. Studies in the area of psychological transmission can be divided into (1) studies of transmission of parenting attitudes and behavior, and (2) studies of intergenerational transmission of attachment relationships. The first type of studies comprised relatively large samples and employed self-report questionnaires. This line of research provided little support for the hypothesis of a relation between parenting styles across generations (3-15% of the variance explained).

The second type of studies employed instruments to assess the quality of attachment relationships by means of observation of behavior in infants (the Strange Situation) and by means of a structured interview in adults (the Adult Attachment Interview). Six studies showed an 80% mean percentage of agreement between parent and child attachment classifications. The mechanism by means of which intergenerational transmission of attachment occurs has not yet been adequately studied, but parental sensitivity and responsiveness seem to be important components. The article closes with a discussion of the methodological shortcomings of the studies that were reviewed and with a sketch of possible future research in this area.

Concluding

Intergenerationele overdracht van opvoedingsstijlen verwijst naar de invloed die de ervaringen van ouders als kind hebben op de opvoedingsstijl en aanpak van de nieuwe generatie.

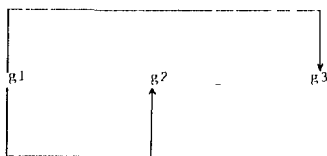
Intergenerationele invloeden kennen verschillende bronnen: (1) genetische, (2) contextuele en (3) psychologische. De overdracht van generatie op de ene generatie op de volgende kan leiden tot (psychologische) predisposities die mede van invloed kunnen zijn op de opvoedingsstijl. De zogenaamde contextuele overdracht heeft betrekking op fysieke en sociale omstandigheden die van generatie op generatie worden overgedragen, en waardoor ook opvoedingsstijlen overeenkomst zullen vertonen. In dit hoofdstuk zullen we ons uitsluitend richten op de derde vorm van intergenerationele overdracht, namelijk het proces waardoor een eerdere generatie bewust of onbewust een psychologische invloed heeft op opvoedingsstijl en gedrag van de volgende generatie.

Modellen van intergenerationele overdracht van opvoedingsstijl

Intergenerationele overdracht van opvoedingsstijl heeft betrekking op tenminste drie generaties: grootouders, ouders en hun kinderen. Het meest eenvoudige model voor intergenerationele overdracht ziet eruit als in Figuur 1a, waarbij de drie generaties zijn aangegeven met g_1 (grootouders), g_2 (ouders) en g_3 (kinderen). Dit model laat geen ruimte voor de directe invloed van grootouders op kinderen (Radin, Oyserman & Benn, 1989). In Figuur 1b is de interactie tussen g_1 en g_3 (het grootouderschap) wel opgenomen. Omdat g_3 in principe geen opvoedersrol heeft, is hier echter in de strikte zin van onze definitie geen sprake van intergenerationele overdracht. Psychologische intergenerationele overdracht moet ook onderscheiden worden van de steun die grootouders

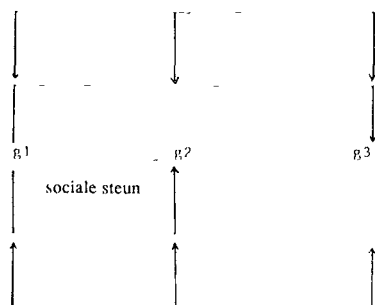
(a) $g^1 \quad \cdots \rightarrow g^2 \quad \cdots \rightarrow g^3$

(b) grootouders

sociale steun

(c) genetische overdracht

contextuele stabiliteit

Fig. 1. Een model voor intergeneratiele overdracht van opvoedingsstijl.

aan ouders geven bij de opvoeding van hun kinderen (Cherlin & Furstenberg, 1987; Radin et al., 1989; Tinsley & Parke, 1987).

In het model van Figuur 1c zijn ook de eerdergenoemde genetische en contextuele factoren opgenomen, en onderscheiden van de zuivere intergeneratiele overdracht. Continuïteit in opvoedingsstijlen kan bevorderd worden door het

delen van genetisch materiaal, en ook door het delen van dezelfde fysieke en sociale omstandigheden. Het wonen in dezelfde buurt, of zelfs in hetzelfde huis, kan intergeneratiele continuïteit bevorderen omdat een bepaalde interactionele stijl in die omgeving bekrachtigd wordt (Caspi, Bem, & Elder, 1989).

De sterkte van de intergeneratiele overdracht

van opvoedingsstijl wordt vergroot als rekening wordt gehouden met genetische overdracht, contextuele stabiliteit, en de directe invloed van grootouders via sociale steun en grootouderschap. Het zal echter blijken dat in de meeste studies naar intergenerationale overdracht geen onderscheid wordt gemaakt tussen genetische, contextuele en psychologische overdracht van opvoedingsstijl.

Het mechanisme van psychologische overdracht

Overdracht van opvoedingsstijl is gebaseerd op een aantal leermechanismen (Quinton, 1988). Simonton (1983) noemt model leren, waarbij het kind door een identificatieproces oudergedrag navolgt. Hij vond dat modeling een krachtiger factor was dan genetische overdracht in het beïnvloeden van opvoedingsgerelateerde kenmerken als moreel gedrag en leiderschapskwaliteiten.

Crittenden (1984) noemt drie overdrachtsmechanismen. De eerste is model leren gebaseerd op observatie van een ouder in interactie met andere kinderen; de tweede bestaat uit de eigen ervaringen van het kind in interactie met de ouder, het derde mechanisme zijn ouderlijke adviezen aan het kind tijdens interactie met een ander kind. Crittenden (1984) geeft aan dat empirische gegevens over de drie veronderstelde mechanismen ontbreken, maar dat klinische evidentie steun geeft aan het idee van ouderlijk advies als mechanisme van overdracht.

In Bowlby's gehechtheidstheorie wordt verondersteld dat het mechanisme van overdracht verloopt via het eigen interne werkmodel (Bowlby, 1973; Bretherton, 1985). Het interne werkmodel is de mentale representatie van de grootouder als ouder die gevormd wordt op basis van de ervaringen met grootouderlijke responsiviteit, afwijzing of ambivalentie. Het wordt verondersteld dat deze interne representatie de mate van responsiviteit van ouders naar hun kinderen beïnvloedt (Bowlby, 1988; Main, Kaplan & Cassidy, 1985). Ouders die in hun jeugd een hoge mate van responsiviteit hebben ervaren zouden meer open staan voor de signalen en de behoeften van hun baby dan afgewezen of ambivalent behandelde ouders, omdat de eerste ouders beter in staat zijn zich in hun kind te verplaatsen en zich niet bedreigd voelen door tekenen van angst

bij hun kinderen (Main et al., 1985). Het is echter mogelijk dat ouders met negatieve opvoedingservaringen hun interne representatie herstructureren op basis van latere ervaringen in gehechtheidsrelaties. Men kan hierbij denken aan herstructurering door psychotherapie of door een veilige partnerrelatie. Niettemin wordt verondersteld dat het interne werkmodel relatief veel weerstand tegen verandering vertoont, met name tegen gewone leerprocessen als model leren en advies (Bowlby, 1988). Dit is echter niet empirisch onderzocht.

In het nu volgende overzicht worden studies naar psychologische intergenerationale overdracht van opvoedingsstijl besproken. De studies kunnen globaal worden ingedeeld in (1) studies op basis van vragenlijsten die opvoedingsstijlen meten, en (2) studies die de ouderlijke interne representatie, intern werkmodel of "state of mind" van de eigen opvoedingservaringen relateren aan de interactie met de derde generatie (Main et al., 1985; Main & Goldwyn in press).

Methode

De relevante literatuur werd opgespoord via PsychLit (de jaren 1977-1989). De volgende sleutelwoorden werden in het zoekproces gebruikt: 'intergenerational', 'transgenerational', 'grandparent(s)', en 'transmission'. Dit leverde meer dan 300 titels op, die nader geselecteerd werden aan de hand van de volgende criteria: ze moesten empirisch onderzoek bevatten, tenminste ingaan op opvoedingsattituden, waarden, en/of gedrag, niet op overdracht van waarden in het algemeen, overdracht van opvoedingsstijl beschrijven in 'normale' gezinnen, dus niet in risicogroepen. Behalve de studies geselecteerd op basis van PsychLit, zijn ook studies opgenomen die niet vermeld staan in PsychLit, maar wel relevant zijn voor ons onderwerp. Het betreft hier met name (recente) studies over intergenerationale overdracht van gehechtheidsrelaties.

Resultaten en discussie

De Tabellen 1 en 2 bevatten een overzicht van de geselecteerde studies. Eerst bespreken we de resultaten van onderzoek naar intergenerationale overdracht van opvoedingsattituden en gedrag (Tabel 1), en daarna het relevante gehechtheidsonderzoek (Tabel 2).

Tabel 1 Studies over intergenerationale overdracht van opvoedingsstijl

Studie	N ¹⁾	SI S	Leeftijd ²⁾	Onderwerp	Design ³⁾	Instrument	Kwaliteit ⁴⁾	Proefpersonen ⁵⁾
Hill (1970)	312	lower middle class	21-30 jaar	parenting attitudes	c	Developmental Traditional Conceptions of Parenting		g1g2g3
Itkin (1952)	>400	represent Chicago		preparental intrafamily attitudes	c	Ikert type attitude scales		g1g2
Cherlin & Furstenberg (1986)	697	national	adolesc steekproef	traditional vs modern family values	c	Traditional Modern Scales		g1g2g3
Tinsley & Parke (1987)	30	middle class	7 mnd	parental play behavior	c	global ratings time sampling free play observations	+	g1g2g3
Cohler & Grunebaum (1981)	90	lower middle class	<5 jaar	childcare attitudes	c	Maternal Attitudes Scale (MAS)	±	g1g2
Ju Hinkle & Hanna (1986)	150	middle class	8-14 jaar	parenting attitudes	c	Parenting Attitudes Research Instrument (PARI)	±	g1g2
Elfkowitz, Huesmann & Iron (1978)	427	middle class	8 jr	parental punishment style	l	Punishment Scale	±	g1g2
Hanson & Mullis (1986)	97	rural area		parental punishment empathy role reversal expectations	c	Adult Adolescent Parenting Inventory	±	g1g2
Gelso, Birk & Powers (1978)	88	middle class	7	parenting attitudes	c	Maryland Parent Attitudes Survey (MPAS)		g2
Ho & Kang (1984)	20	lower middle class Hong Kong	7	parental training style view of child	c	Child Training Scale/ Ethical Piety Scale	±	g1g2

Noten 1) N is aantal gezinnen in het onderzoek

2) Leeftijd van de g₃ proefpersonen

3) c is cross sectioneel design l is longitudinaal design

4) + is vastgestelde betrouwbaarheid en validiteit van instrumenten

+ is vastgestelde betrouwbaarheid van instrumenten

- is afwezigheid van kwantitatieve informatie over betrouwbaarheid en validiteit

5) Aangegeven is tot welke generatie de proefpersonen behoorden

Tabel 2 Verdeling van volwassen gehechtheidsclassificaties en overeenstemming tussen gehechtheid van ouder en kind

Studies	AAI Classificaties			Overeenstemming tussen AAI en Strange Situation (%)
	Autonoom F N (%)	Gereserveerd Ds N (%)	Verstrikt E N (%)	
Main & Goldwyn (in press)				
moeders	13 (41)	13 (41)	6 (19)	75
vaders	19 (54)	13 (37)	3 (9)	69
Ainsworth & Eichberg (in press)	29 (64)	9 (20)	7 (16)	80
Haft & Slade (1989)	3 (21)	6 (43)	5 (36)	
Crowell & Feldman (1988)	10 (45)	7 (32)	5 (23)	
Grossmann et al (1988)				
Bielefeld	5 (25)	15 (75)		85
Regensburg	26 (58)	19 (42)		78
Fonagy et al (in press)	60 (62)	37 (38)		75
Van IJzendoorn et al (1990)				
moeders	15 (58)	11 (42)		77
vaders	14 (48)	15 (52)		62
Totaal (zonder vaders)	161 (53)	140 (47)		78.3

Opvoedingsgedrag en -attituden

Itkin (1952) was één van de eersten die empirisch onderzoek verrichtte naar intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen. Hij liet 400 universiteitsstudenten en hun ouders een vragenlijst invullen over hun attitude ten aanzien van opvoedingsstijlen en vond een gemiddelde correlatie van .37 tussen de scores van studenten en ouders. Omdat de betrouwbaarheid en validiteit van de schalen niet bevredigend vastgesteld konden worden, stelde Itkin (1952) dat definitieve conclusies niet getrokken konden worden. Gedurende de drie daaropvolgende decennia zijn tenminste vier andere studies verricht die gebruik maakten van eenzelfde type schalen, waarover betrouwbaarheids- en validiteitsgegevens ook ontbraken (Hill, Foote, Aldous, Carlson, & MacDonalds, 1970; Cherlin & Furstenberg, 1986; Ohler & Grunebaum, Gelso, Birk, & Powers, 1978). De resultaten van deze studies zijn hierdoor moeilijk interpreteerbaar.

In drie andere onderzoeken wordt een adequate betrouwbaarheid van de vragenlijsten gemeld (Fu, Hinkle, & Hanna, 1986; Lefkowitz, Huesmann, & Eron, 1978; Hanson & Mullis, 1986). De studie van Fu en collega's (1986) kan echter niet geïnterpreteerd worden in termen van intergenerationale overdracht omdat de tweede generatie bestond uit dochters en schoondochters. Hanson en Mullis (1986) onderzochten de opvoedingsattituden van 97 vrouwelijke universiteitsstudenten en hun ouders. 93% van de studenten had geen kinderen. De auteurs vonden een bescheiden correlatie (.29) tussen de opvoedingsempathie scores van moeders en studenten. De interpretatie van deze bevinding wordt enigszins bemoeilijkt door het feit dat gebruikt gemaakt is van studenten die zelf nog geen ouders zijn. Dit leidt tot het vergelijken van attitudes in twee generaties in zeer verschillende fasen van hun levensloop. Hetgeen mogelijk van invloed is op de resultaten (cohort effect).

Gezien de problemen bij het interpreteren van cross sectionele studies, is het opmerkelijk hoe weinig longitudinaal onderzoek er is gedaan. De longitudinale studie van Lefkowitz et al. (1978) over grootouders en ouders (211 mannen en 216 vrouwen) is de welkome uitzondering. Bij de eerste meting zat de tweede generatie in de derde klas lagere school, de tweede meting was 10 jaar later, toen de tweede generatie nog geen kinderen had. Dit laatste is echter weer een onderdeel van de lage mate van overdracht die gevonden werd in deze studie (3% gemeenschappelijke variantie) is mogelijk een onderschatting van de toekomstige overeenkomst in ouderlijke en grootouderlijke opvoedingsattituden wanneer de derde generatie geboren is. In het onderzoek van Ho en Kang (1984) bij 20 grootvaders en "echte" vaders uit Hong Kong werd echter ook weinig gemeenschappelijke variantie gevonden (gemiddelde correlatie 22, NS).

Samengevat geven de resultaten van deze studies aan dat noch het onderzoeksdesign, noch de selectie van de proefpersonen beslissend zijn voor het verklaren van de lage correlaties. De verklaring moet wellicht gezocht worden in gebrekkige psychometrische eigenschappen van de gebruikte vragenlijsten.

Het onderzoek van Tinsley en Parke (1987) naar 30 zeven maanden oude babies laat zien dat andere resultaten geboekt worden met observatie instrumenten in plaats van vragenlijsten. Uit observaties van ouders en grootouders tijdens 5 min. vrij spel met de baby bleek dat grootvaders en hun kinderen significante overeenkomst vertoonden wat betreft hun stijl van interacteren met de baby (gemiddelde correlatie voor grootvader-vader overeenkomst .61, grootvader-moeder .72). Er was geen significante overeenkomst tussen grootmoeders en hun kinderen. Hoewel het onderzoek zorgvuldig is uitgevoerd heeft het een aantal beperkingen inherent aan het design. Ten eerste vereiste de selectie van de steekproef dat grootouders en ouders relatief dicht bij elkaar woonden, hetgeen de generaliseerbaarheid van de resultaten beperkt. Ten tweede is het mogelijk dat de zeer korte tijdsduur van de spelsessie de ecologische validiteit van de ouderlijke interactie variabelen heeft gereduceerd. Ten derde werden ouders en grootouders niet op hetzelfde punt in hun levensloop geobserveerd tijdens spel met hun respectievelijke kinderen. Ondanks deze

kritiekpunten moet de studie van Tinsley en Parke (1987) beschouwd worden als één van de weinige die gebruik heeft gemaakt van observatiematen en die heeft aangetoond dat zelfs op gedragsniveau continuïteit tussen grootvaders' en ouders' opvoedingsstijl bestaat.

Intergenerationele overdracht van gehechtheid. Het meten van gehechtheid: Strange Situation en Adult Attachment Interview

In de afgelopen jaren is de intergenerationele overdracht van gehechtheidsrelaties een belangrijk onderwerp van onderzoek geworden. De centrale vraag is of de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen een ouder en zijn/haar ouders (g_1, g_2) weerspiegeld wordt in de gehechtheidsrelatie van de ouder en zijn/haar kinderen (g_2, g_3). Om dit te onderzoeken moet de gehechtheidsrelatie van een ouder met zijn/haar kind en met zijn/haar ouders gemeten worden.

De Ouder Kind gehechtheidsrelatie wordt meestal vastgesteld aan de hand van Ainsworth's Strange Situation procedure (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978), waarin de ouder zijn/haar ongeveer 1 jaar oude kind tweemaal achtereenvolgens in een spelkamer met speelgoed, de eerste keer in aanwezigheid van een onbekende volwassene, de tweede keer "echt" alleen. Het gedrag van het kind tijdens de twee herenigingen met de ouder wordt geclassificeerd in vier hoofdcategorieën van gehechtheid. De veilige gehechte groep (B) vertoont zeer weinig afwerend en vermijdend gedrag, deze kinderen raken van streek door de afwezigheid van de ouder, maar de terugkeer van de ouder heeft een kalmerend effect. Vermijdende kinderen (A) zoeken geen contact of nabijheid als hun ouder terugkomt, maar vertonen vermijdend gedrag. Afwerende of ambivalente kinderen (C) zoeken contact maar welen de ouder tegelijkertijd af, sommige C kinderen kunnen niet getroost worden binnen de 3 min. van de herenigingsepisodes. Gedesorganiseerde kinderen (D) vertonen momentane afwezigheid van een specifieke strategie om met de separatie stress en de terugkeer van de ouder om te gaan. Ze vertonen inconsistente gedragspatronen (bijv. vermijdend zowel als afwerend gedrag) of vreemde gedragingen (zie Main & Solomon, 1986).

Het Adult Attachment Interview (AAI) is ontworpen om bij ouders de mentale representatie

van de gehechtheidservaringen met hun ouders vast te stellen (Main & Goldwyn, in press). Het AAI is een gestructureerd interview waarin geraagd wordt naar globale beschrijvingen van de relatie met de ouders, specifieke herinneringen bij deze beschrijvingen, en een weergave van de huidige relatie met de ouders. De interviews worden verbatim getranscribeerd en gecodeerd. Er zijn vier gehechtheidscategorieën voor volwassenen: Autonome volwassenen (Eng. "Free", F) waarden gehechtheidsrelaties en zijn in staat gehechtheidservaringen coherent te beschrijven, ongeacht of deze negatief (bijv. afwijzing, verlies) of positief van aard waren. Zij idealiseren hun ouders niet, en zijn niet boos over hun vroegere ervaringen. Gereserveerde (Eng. "Dismissive", Ds) volwassenen onderwaarden het belang en de invloed van gehechtheidsrelaties in hun eigen leven, en idealiseren hun ouders zonder dat ze hun positieve beschrijvingen kunnen illustreren met concrete voorbeelden van positieve interacties. Verstrikte (Eng. "Enmeshed", E) volwassenen zijn niet in staat hun gehechtheidsbiografie op coherente wijze te beschrijven omdat zij nog in sterke mate gepreoccupeerd zijn met het verleden. Er kan sprake zijn van woede als de huidige visie op de ouders gegeven wordt. Bij Gedesoriënteerde (Eng. "Unresolved", U) volwassenen is sprake van een onverwerkt verlies van een gehechtheidsfiguur, hetgeen zich in het interview uit in irrationele gedachten, gedesorienteerde spraak of rapportage van extreme reacties op het verlies (Main & Hesse, in press). De D en U categorieën worden altijd toegekend naast een A, B, C of Ds, E, F categorie (voor kinderen, respectievelijk volwassenen). De gehechtheidstheorie voorspelt dat veilige kinderen autonome ouders hebben, vermijdende kinderen gereserveerde ouders, afwerende kinderen verstrikte ouders, en gedesorganiseerde kinderen gedesorienteerde ouders.

Overeenstemming tussen gehechtheidsclassificaties van ouders en kinderen

Zes studies hebben een hoge mate van overeenstemming gevonden tussen de interne representatie van zijn/haar gehechtheidsbiografie van de ouder en zijn/haar gehechtheidsrelatie met de nieuwe generatie (Ainsworth & Eichberg, in press; Fonagy, Steele, & Steele, in press; Grossmann, Fremmer-Bombik, Rudolph, & Grossmann, 1988;

Main, Kaplan, & Cassidy, 1985; Main & Goldwyn, in press; van IJzendoorn, Kranenburg, Zwart-Woudstra, & van Busschbach, 1990).

Main en haar collega's (1985) beschrijven de resultaten van een pilot studie met 40 moeders, vaders en hun 6 jaar oude kinderen. De proefpersonen werden gekozen uit een grotere steekproef van blanke, 'upper-middle class' gezinnen uit de San Francisco Bay Area. Elk gezin had deelgenomen aan de Strange Situation tijdens het tweede levensjaar van het kind. Criterium voor de selectie van de sub steekproef was de gehechtheidsclassificatie van moeder met kind. De onderzoekers trachtten een evenredig aantal veilige, vermijdende, afwerende en gedesorganiseerd gehechte kinderen in de steekproef op te nemen. Op 6 jarige leeftijd werden de kinderen in het laboratorium gezien met hun ouders en de ouders werden ieder individueel geïnterviewd over hun jeugdervaringen.

Op basis van het AAI vonden Main e a (1985) veelbelovende, significante correlaties tussen vroege gehechtheidsclassificaties van de babies en het interne werkmodel wat betreft gehechtheidsrelaties van de ouders (62 voor moeders, 37 voor vaders). Hoewel exacte percentages overeenstemming niet vermeld zijn in Main e a (1985), wijzen de correlaties op een hoge mate van overeenstemming, vooral voor kind en moeder. Gezien de geselecteerde steekproef in deze pilot studie moet echter enige voorzichtigheid betracht worden wat betreft de generaliseerbaarheid. Daarenboven is het design retrospectief. De AAI's werden 5 jaar ná de bepaling van de gehechtheidsrelatie met het kind afgenomen.

Een vollediger verslag van het onderzoek van Main e a (1985) is te vinden in Main en Goldwyn (in press). Het design van deze studie is overwegend hetzelfde. In 1977 werden moeders en vaders met hun kind gezien in de Strange Situation, in 1982 werd een follow up onderzoek verricht waarbij het AAI werd afgenomen bij 33 moeders en 35 vaders. De steekproef bevatte 45 kinderen (waarvan 22 kinderen met beide ouders). De overlap van proefpersonen tussen deze studie en de Main e a (1985) studie is niet volledig. In plaats van 40 kinderen gaat het hier om 45 (andere?) kinderen. Bovendien werd de D classificatie niet toegepast. Main en Goldwyn (in press) rapporteren bevre-

digende intercodeur-betrouwbaarheden voor de AAI beoordelingschalen (van 74 tot 87), en voldoende intercodeur overeenstemming voor de AAI classificaties (81%, $N = 32$). De verdeling van de AAI classificaties voor de moeders was nogal scheef: angstige gehechtheidsclassificaties overtroffen het aantal veilige classificaties (zie Tabel 2). De overeenstemming tussen de interne representatie wat betreft gehechtheid van moeder en de gehechtheidsclassificatie van haar kind (5 jaar eerder vastgesteld op basis van de Strange Situation) was 75% ($Kappa = .61, p < .001$). Voor de vaders was het 69% ($Kappa = .41, p = .002$). Zelfs zonder rekening te houden met de gedesorganiseerde categorieën is de mate van overeenstemming indrukwekkend.

Enkele van de eerder gemaakte opmerkingen over het onderzoek van Main et al. (1985) gaan niet op voor deze studie. De huidige steekproef lijkt minder selectief in termen van de verdeling van de gehechtheidsclassificaties van de kinderen. Bovendien geven de auteurs gedetailleerde informatie over de intercodeur betrouwbaarheid van de meetinstrumenten, en over de overeenstemming tussen volwassen- en kind classificaties. Wel is de sexeverdeling in de steekproef scheef, hetgeen de generaliseerbaarheid bemoeilijkt. Verder sluit het retrodictieve design de alternatieve interpretatie, dat de match van volwassene en kind het gevolg is van de invloed van het kind op de volwassene, niet uit, zoals Main en Goldwyn zelf ook memoreren.

Ook het onderzoek van Ainsworth en Eichberg (in press) verleent steun aan de hypothese van intergenerationele overdracht van gehechtheid. Deze auteurs onderzochten de relatie tussen de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie van g_2 en g_3 (gemeten met de Strange Situation) en die van g_1 en g_2 (gemeten met het AAI) in een steekproef van 45 blanke, "middle class" moeders en hun 12-18 maanden oude babies. De interviews vonden 2 tot 6 maanden na de Strange Situations plaats.

Ainsworth en Eichberg (in press) vonden hoge percentages overeenkomst tussen Strange Situation en AAI classificaties. Op het niveau van de drie hoofdcategorieën vonden ze 80% overeenstemming, dit werd 82% als ook de D en U classificaties erin betrokken werden. Ainsworth en Eichberg waren vooral geïnteresseerd in de vraag of een D (gedesorganiseerde) classificatie

van de baby geassocieerd was met onverwerkt verlies van een gehechtheidsfiguur (U) bij de moeder. Zij vonden dat 30 moeders een gehechtheidsfiguur hadden verloren, en 20 van hen hadden dit verlies verwerkt volgens de beoordelaars. Alle 10 moeders die als onverwerkt beoordeeld werden hadden babies die gedesorganiseerd (D) waren in de gehechtheidsrelatie met moeder. Het bleek dus dat de huidige mentale representatie van het verlies predictief was voor de gehechtheidsrelatie, en niet het al dan niet ervaren hebben van een verlies.

Deze studie moet beschouwd worden als een belangrijke replicatie van de pilot studies van Main en haar collega's (zie hierboven). De bevindingen laten zien dat bijna perfecte intergenerationale overdracht van gehechtheid vastgesteld kan worden als uitgegaan wordt van de huidige interne representatie van de gehechtheidservaringen bij de ouder. Door het cross sectionele design, waarin volwassen gehechtheid een paar maanden later werd gemeten dan kind gehechtheid, is het onmogelijk tot een causale interpretatie van de relatie tussen beide variabelen te komen.

Het eerste onderzoek naar de relatie tussen gehechtheid van ouder en kind buiten de VS werd uitgevoerd in West-Duitsland (Grossmann, Fremmer-Bombik, Rudolph, & Grossmann, 1988). De onderzoekers namen het AAI af in het kader van lopend onderzoek in Bielefeld en Regensburg. In Bielefeld werden 49 babies met hun moeder en vader gezien in de Strange Situation toen ze respectievelijk 12 en 18 maanden oud waren. Op 6 jarige leeftijd deden kinderen en ouders mee aan een follow up. Bij 44 moeders en 41 vaders werd het AAI afgenomen. In het artikel van Grossmann et al. (1988) worden de resultaten van 20 interviews met de moeders besproken, en het is onduidelijk hoe deze subgroep geselecteerd werd. In Regensburg werden de babies met hun moeders in de Strange Situation gezien toen ze 12 maanden oud waren. Vier jaar later werden 45 moeders geïnterviewd met het AAI. De resultaten van deze studie moeten nog in detail gerapporteerd worden.

Grossmann et al. (1988) ontwikkelden een nieuw codeersysteem voor het AAI, dat gebaseerd is op het toewijzen van zinnen aan vastgestelde criteria en frequentietellingen. De absolute waarden op de criteria worden omgezet in indi-

ces voor hoge, gemiddelde en lage waarde hechtend aan gehechtheid. Er worden 4 patronen van gehechtheidsrepresentaties onderscheiden: (I) Positieve gehechtheidsrepresentatie – proefpersonen beschrijven tenminste één steunende gehechtheidsfiguur en veel gehechtheidsgerelateerde ervaringen, (II) Niet defensieve gehechtheidsrepresentatie – proefpersonen beschrijven geen steunende gehechtheidsfiguur, maar zijn open over gehechtheidsonderwerpen en betreuen het gebrek aan geborgenheid bij hun ouders, (III) Idealiserende en incoherente gehechtheidsrepresentatie – proefpersonen in deze categorie idealiseren hun ouders op een ongedifferentieerde manier, en proberen gehechtheidsonderwerpen te vermijden, (IV) Verdringende gehechtheidsrepresentatie – deze personen lijken het hele in interview onaangenaam te vinden, hi rinneren zich of rapporteren weinig ervaringen die relevant zijn voor gehechtheid, en idealiseren of kleineren hun ouders. Vergeleken met het classificatiesysteem van Main en Goldwyn (in press), lijken patronen I en II het meest op de autonome categorie, patroon III op de afwijzende categorie, en patroon IV bevat een mengeling van afwijzende en verstrikte elementen. De intercodeur betrouwbaarheid voor de rinnen was 87%, voor de classificaties werd geen interbeoordelaar overeenkomst gegeven.

De overlap tussen gehechtheidsclassificaties van volwassenen en kind was aanzienlijk. Als de positieve en niet defensieve patronen beschouwd worden als veilige gehechtheidsrepresentaties, en de idealiserende en verdringende patronen als angstige, is de overeenkomst 85% voor de Bielefeld studie en 78% voor de Regensburg studie. Kappa's waren .62 en .54 (beide $p < .05$), respectievelijk voor Bielefeld en Regensburg. Het onderzoek van Grossmann *et al.* (1988) is uniek vanwege de interne replicatie van resultaten in twee verschillende longitudinale projecten. Het design sluit causale interpretaties echter uit. Bovendien blijkt de selectie van de Bielefeld substeekproef onduidelijk en haar geringe omvang beperkt de generaliseerbaarheid van de bevindingen. Grossmann *et al.* a vermelden niet of hun codeersysteem ontwikkeld werd in een onafhankelijke (sub-) steekproef.

Het eerste onderzoek naar intergenerationale overdracht van gehechtheid in Nederland werd verricht door Van IJzendoorn en collega's (1990).

Tachtig 1 jaar oude kinderen werden met hun moeder, vader en crècheleidster gezien in de Strange Situation (3 maanden interval). Ongeveer 3 jaar later werd het AAI afgenomen bij 56 van de ouders (31 gezinnen). Deze subgroep werd zo gekozen dat ongeveer evenveel kinderen uit 4 groepen erin voorkwamen: kinderen met veilige gehechtheidsrelaties met moeder, vader en crècheleidster ($N = 6$), kinderen met afhankelijk (B4) gehechtheidsrelaties met deze 3 verzorgers ($N = 7$), kinderen met alleen onveilige gehechtheidsrelaties met hun verzorgers ($N = 6$), en kinderen met gemengde onveilig-veilige gehechtheidsnetwerken ($N = 8$). Er werden nog 4 kinderen toegevoegd om de 'power' van de statistische toetsen te vergroten. Van de 31 gezinnen die meededen konden twee vaders niet geïnterviewd worden, en in vier andere gezinnen deed de moeder niet mee. Aldus werden 29 vaders en 27 moeders ($N = 56$) geïnterviewd. De interbeoordelaar betrouwbaarheid voor 10 interviews was 90% voor de vier hoofdcategorieën volgens het Main & Goldwyn systeem. De overeenkomst tussen gehechtheidsclassificaties van moeder en kind was 77% ($\phi = .53, p < .003$) en 62% ($\phi = .26, p < .08$) voor vader en kind, op het niveau van veilig vs. onveilig. De overeenstemming op het niveau van de drie hoofdcategorieën (ABC, DEF) was niet significant door de relatief kleine steekproef.

Van IJzendoorn *et al.* (1990) vonden een overeenstemmingspercentage voor moeders dat ligt in de lijn van de bevindingen van de eerdere Amerikaanse en Duitse studies. Net als Main en Goldwyn (in press) vonden zij een lager percentage voor vaders. Echter, in het Nederlandse onderzoek was de mate van overeenstemming voor de vaders niet statistisch significant. De bezwaren die reeds genoemd zijn bij de eerdere onderzoeken met het AAI gelden ook voor deze studie. Er werd gebruik gemaakt van een retrospectief design en een geselecteerde steekproef. De studie van Fonagy, Steele en Steele (in press) is de eerste die tegemoetkomt aan beide laatste genoemde tekortkomingen van de eerdere onderzoeken. Deze auteurs namen het AAI af bij 100 moeders die hun eerste kind verwachtten, tijdens de laatste 3 maanden van de zwangerschap. De moeders waren alle blank en hoog opgeleid (70% had een universitaire opleiding). Zevenennegentig van deze moeders werden met hun

12 maanden oude baby gezien in de Strange Situation. De interviews werden gecodeerd volgens het codeersysteem van Main en Goldwyn (in press), waarbij echter geen onderscheid werd gemaakt tussen de Ds en E categorie. De interbeoordelaarbetrouwbaarheid op de indeling veilig onveilig was hoog. $Kappa = .90$. Fonagy en collega's vonden een hoge mate van overeenstemming tussen de gehechtheidsclassificatie van de moeders op basis van prenatale interviews en de gehechtheidsclassificatie van het kind. 75% ($Kappa = .47$). Het bleek dat met name autonome status van moeder tijdens de zwangerschap de veilige gehechtheid van het kind voorspelde. Hetzelfde gold voor onveilige gehechtheid van moeder en vermijdende gehechtheid van het kind. Onveilige gehechtheid van moeder bleek echter tegen de verwachting in, geen goede voorspeller van afwerende gehechtheid van het kind. De studie van Fonagy et al. is de eerste prospectieve studie die de gehechtheidsclassificatie van het kind heeft voorspeld op basis van de classificatie van de moeder gedurende haar zwangerschap. Het is ook het eerste onderzoek met het AAI waarin gebruik is gemaakt van een ongescelecteerde steekproef. Opnieuw werd een hoge concordantie gevonden voor de gehechtheidsclassificaties van moeder en kind. De studies als geheel geven steun aan de hypothese dat de kwaliteit van gehechtheidsrelaties overgedragen wordt van de ene op de volgende generatie.

Mechanismen van intergenerationale overdracht van gehechtheid

Main en Goldwyn (in press) geven een aantal hypothesen over het mechanisme van de overdracht van gehechtheidskwaliteit over generaties. Zij suggereren dat de autonome volwassene in staat is om de signalen van het kind accuraat en zonder vervorming waar te nemen en te begrijpen, zelfs als zij bedreigend zijn voor de interne representatie wat betreft gehechtheid. De onveilige volwassene moet sommige signalen van het kind negeren of vervormen omdat ze haar/zijn mentale organisatie van vroegere gehechtheidservaringen aan het wankelen brengen. Afwijzende volwassenen, bijvoorbeeld, idealiseren hun ouders door de invloed van allerlei negatieve gehechtheidservaringen te ontkennen of af te weren. Wanneer iemand met een dergelijke interne representatie geconfronteerd wordt met een

kind dat van streek is, zou dit potentieel kunnen leiden tot activatie van pijnlijke herinneringen, gedachten en gevoelens uit de eigen gehechtheidsbiografie. Deze gedachten en gevoelens moeten echter afgeweerd blijven, omdat zij niet in overeenstemming zijn met de idealiserende mentale representatie. Het afweren van de eigen gevoelens kan 'bereikt' worden via vervorming van de signalen van het kind. Een extreem voorbeeld is een moeder in Ainsworth's originele Baltimore studie (Ainsworth et al., 1978) die op het huilen van haar baby in een andere kamer van het huis reageerde met de opmerking dat de baby lachte en plezier had (personal communication, July, 1990).

Theorievorming en empirisch onderzoek over aspecten van het ouderlijk gedrag die de overdracht van gehechtheid van ouder op kind medieren, is nog volop in ontwikkeling. Ouderlijke responsiviteit lijkt een belangrijke component. De relatie tussen volwassen gehechtheid en responsiviteit is onderzocht in drie studies (Crowell & Feldman, 1988; Grossmann et al., 1988; Haft & Slade, 1989). Grossmann et al. (1988) vonden dat in hun Bielefeld steekproef de veilige gehechte moeders meer responsief waren naar hun babies dan de angstig gehechte moeders. De veilige gehechte moeders accepteerden beter de individualiteit van hun babies, tijdens het huisbezoek bij 10 maanden. Bovendien toonden de veilige gehechte moeders tijdens het huisbezoek bij 24 maanden meer begrip voor de leeftijdsgerelateerde problemen en de individualiteit van hun peuters en waren ze meer bereid het reilen en zeilen van het gezin aan te passen aan de behoeften van een 2 jaar oud kind. Een veilige gehechtheidsrepresentatie lijkt dus weerspiegeld te worden in een andere gedragsstijl ten aanzien van het kind. Haft en Slade (1989) onderzochten de relatie tussen volwassen gehechtheid en afstemming van de moeder op de signalen van de baby in een kleine steekproef van 14 middle class gezinnen. Afstemming impliceert dat de ouder haar affect reguleert afhankelijk van de toestand waarin de baby verkeert, en wel zo dat overeenstemming bereikt wordt op bepaalde kenmerken van de toestand, namelijk contour, intensiteit en temporele aspecten (Stern, 1985). Afstemming kan gezien worden als een specifieke vorm van responsiviteit (Ainsworth, Stayton, & Bell, 1974). Het AAI werd gebruikt om het interne werkmo-

del van gehechtheid te meten, de "Affect Atunement Scale" werd gebruikt om afstemmingsgedragingen bij de moeders vast te stellen. In de mate van afstemming wordt een onderscheid gemaakt tussen afstemming van lagere orde (de moeder combineert haar wens om deel uit te maken van de affectieve ervaring van het kind met een intentie het kind iets te leren) en van hogere orde (de moeder deelt alleen in de affectieve ervaring van het kind). Tijdens een vrij spel situatie verschilden de volwassen gehechtheidsgroepen significant van elkaar wat betreft gemiddeld afstemmingsniveau van de moeders. Veilig gehechte moeders bleken meer afgestemd op hun babies en gebruikten meer afstemming van hogere orde dan onveilig gehechte moeders. Gereserveerde moeders stemden zich niet af op negatief affect, terwijl verstrikte moeders zich willekeurig afstemden op positieve en negatieve affecten. Tijdens een herenigingsepisode gebruikten gereserveerde moeders minder vaak afstemming van lagere orde dan verstrikte moeders. De interpretatie van deze bevindingen wordt enigszins beperkt door de kleine steekproefgrootte en de selectiviteit van de steekproef die heeft geleid tot een zeer scheve gehechtheidsverdeling (zie Tabel 2).

Hoewel Crowell en Feldman's (1988, 1989) studie kinderen met gedragsproblemen bevatte, is hun onderzoek relevant voor ons onderwerp vanwege de niet klinische vergelykingsgroep ($N = 24$), waarover aparte analyses gerapporteerd zijn. Voor ons is van belang de relatie die zij trachten te leggen tussen gehechtheid van de moeders en hun hulp en steun, en de kwaliteit van hun assistentie tijdens een probleemoplossingstaak met de kinderen. Deze variabelen vertegenwoordigen responsiviteit, vooral op het cognitieve vlak. De hulp en steun van de moeder was een samengepaste variabele gebaseerd op een schaal voor steunende aanwezigheid en kwaliteit van de hulp. De stijl van assistentie bij de moeilijkste taak werd vastgesteld door moeders te classificeren in drie categorieën: Bevordering van autonomie, Verwarrend of chaotisch, Directief of overheersend. Het AAI werd gebruikt om het interne werkmodel wat betreft gehechtheid van de moeders vast te stellen (zie Tabel 2). Veilig en gereserveerd gehechte moeders verschilden significant van elkaar wat betreft hulp en steun; veilige moeders boden meer hulp. In de totale

steekproef ($N = 64$) waren de verbanden tussen gehechtheid en ouderlijke steun nog eenduidiger. Moeders in de gereserveerde en de verstrikte groep waren significant minder steunend en behulpzaam dan de veilig gehechte moeders, er waren geen verschillen tussen de twee onveilig gehechte groepen. Tweeëntwintig procent van de veilig gehechte moeders had een stijl die leren en zelf dingen ontdekken bevorderde, de verstrikte moeders vertoonden voor een deel een verwarrende (60%) en voor een deel een overheersende (35%) stijl, de meeste gereserveerde moeders waren sturend of overheersend met hun kind (78%), en 10% was verwarrend.

Het onderzoek van Crowell en Feldman is een goed voorbeeld van onderzoek naar het mechanisme van intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen. Omdat het echter gaat om een cross sectionele studie kunnen alternatieve hypothesen over de causale relatie van de bevindingen niet worden uitgesloten. Ouders zouden (mede) gereserveerd (Ds) kunnen zijn omdat hun kinderen zich op een bepaalde manier gedragen, en de hulp van ouders aan hun kinderen tijdens een probleemoplossingstaak zou (mede) bepaald kunnen worden door eigenschappen van het kind. Ook zou een derde variabele, zoals huwelijksproblemen, invloed kunnen hebben op de interne representatie aangaande gehechtheid van de moeders én op het functioneren van hun kind in een probleemoplossingssessie.

Conclusies

Slechts weinig van de hierboven beschreven studies benaderen een onderzoeksdesign dat ideaal is voor de vraag naar psychologische intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen. In het ideale design zouden twee of drie generaties ouders op hetzelfde punt in hun levensloop onderzocht worden met vergelijkbare, valide opvoedingsmaten. Zo'n design zou causale conclusies mogelijk moeten maken. J.S. Mill (in Cook & Campbell, 1979) stelt drie noodzakelijke voorwaarden voor het aantonen van oorzaak-gevolg relaties: oorzaken moeten in de tijd aan gevolgen voorafgaan, oorzaken en gevolgen moeten gerelateerd zijn, en, alternatieve verklaringen van oorzaak-gevolg relaties moeten uitgesloten worden. Omdat bijna alle studies over intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen cross sectioneel van aard zijn, toetsen ze

alleen de voorwaarde van de relatie tussen oorzaak en gevolg. Sommige studies zijn longitudinaal en bieden in principe de gelegenheid voor een toets van de voorwaarde over de temporele relatie tussen oorzaak en gevolg. In de meeste longitudinale studies is echter sprake van 'retrodictie', dat wil zeggen dat vroegere kindkenmerken voorspeld werden op basis van later gemeten ouderkenmerken. Alleen in de studie van Fonagy e.a. (in press) is sprake van werkelijke predictie. In de meeste studies wordt niet gecontroleerd voor contextuele overdracht van opvoedingsstijlen, zodat alternatieve verklaringen voor de gevonden verbanden, door een derde variabele die 'oorzaak' en 'gevolg' veroorzaakt, mogelijk blijven. Hoewel een aantal auteurs geneigd zijn bivariate correlaties en percentages over eenkomst te interpreteren als bewijs voor een invloed van ouders op hun kinderen, kan de mogelijkheid van een omgekeerde invloed niet uitgesloten worden (Bell & Harper, 1977).

Ons overzicht laat zien dat de effect groottes, die de mate van intergenerationale overdracht weergeven, sterk verschillen over de verschillende onderzoeksprogramma's. In het traditionele onderzoek werd gebruik gemaakt van grote steekproeven en relatief globale zelfrapportagevragenlijsten. Dit leverde weinig evidentie voor een relatie tussen opvoedingsstijlen over generaties. De effect groottes varieerden tussen 3% en 15% verklaarde variantie, en deze percentages kunnen opgedreven zijn doordat niet gecontroleerd is voor contextuele continuïteit. De observatiestudie van Tinsley en Parke (1987) leverde meer belovende resultaten op. De gevonden effect groottes voor intergenerationale continuïteit op het niveau van grootouderlijke en ouderlijke interactie stijl met de derde generatie, waren indrukwekkend. Hoewel deze benadering niet op 70'n manier is toegepast dat g_1 en g_2 vergelijkbaar zijn wat betreft leeftijd op het meetmoment, zijn wij van mening dat een longitudinale studie die gebruik maakt van eenzelfde soort observatiematen in ietwat meer 'natuurlijke' interactiesessies, overtuigend zou kunnen aantonen hoe vergelijkbaar opvoedingsstijlen in de eerste en tweede generatie zijn. Het paradigma met betrekking tot gehechtheid in de volwassenheid biedt een geheel nieuwe visie op intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen. Ten eerste wordt er niet van uitgegaan dat jeugdervaringen (g_1, g_2) zich direct ver-

talen in een opvoedingsstijl (g_2, g_3), maar wordt benadrukt dat de huidige interne representatie van de eigen opvoeding essentieel is in het overdrachtsproces. De relatief mechanistische hypothese dat afgewezen ouders hun eigen kinderen zullen afwijzen is vervangen door een meer dynamische, waarin verandering door externe invloeden en bewuste verwerking van vroegere ervaringen een plaats hebben (Main & Goldwyn, 1984). Ten tweede, hebben Main en haar collega's een instrument ontwikkeld om gehechtheid bij volwassenen te meten, dat gebaseerd is op recente ontwikkelingen in de cognitieve psychologie, met name wat betreft (autobiografische) geheugen theorieën (Rubin, 1986) en metacognitie (Astonington, Harris, & Olson, 1988). Ten derde, kan het AAI niet bekritiseerd worden vanwege gebrek aan betrouwbare beschrijvingen van het verleden (Yarrow, Campbell, & Burton, 1970) niet de exacte reconstructie van het verleden is belangrijk maar de huidige mentale representatie daarvan. Hoewel de stabiliteit en de predictieve validiteit van het AAI nog niet zijn vastgesteld, moet haar constructvaliditeit erg hoog beschouwd worden. Het instrument is ontwikkeld op basis van recente inzichten uit de gehechtheidstheorie en de cognitieve psychologie, en gaat veel dieper in op het idee van de intergenerationale overdracht in vergelijking met de relatief eenvoudige vragenlijsten.

De cijfers voor de overeenstemming tussen de gehechtheidsclassificaties van ouder en kind (ca 80%) zijn indrukwekkend, vooral als we rekening houden met de maximum overeenstemming die behaald kan worden tussen 2 categorische variabelen, die niet perfect vastgesteld kunnen worden. De intercodeur en test herhaal betrouwbaarheden van de Strange Situation classificaties zijn niet perfect (gemiddeld 90% intercodeur-betrouwbaarheid). De intercodeur betrouwbaarheid van het AAI zal meestal niet hoger zijn dan 85% omdat het codeersysteem zeer complex is. Van elke 100 gevallen kunnen derhalve ongeveer 10 kind classificaties fout gecodeerd zijn, en ongeveer 15 volwassen-classificaties. Als deze 25 niet bij toeval hetzelfde zijn, is de maximale overeenstemming ongeveer 75%. Over het mechanisme van intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen is bijzonder weinig bekend. Verwerving van een bepaalde opvoedingsstijl kan het resultaat zijn van model

leren, advies, of andere cognitieve processen, en we kunnen uit de studies uit dit overzicht niet afleiden voor welke (combinatie van) leerprocessen de meeste empirische evidentie bestaat. De meeste studies laten alleen zien dat er een relatie is tussen volwassen en kindkenmerken, maar geven geen inzicht in het causale mechanisme. Het gehechtheidsparadigma heeft enig licht op het causale verband geworpen door aan te geven hoe een responsieve opvoedingsstijl zich vertaalt in een (veilig) intern werkmodel van gehechtheid, dat op zijn beurt weer de mate van responsiviteit in de opvoeding van de derde generatie bepaalt.

Hoewel het ideale design voor de studie van intergenerationale overdracht nog niet is toegepast in het gehechtheidsonderzoek met het AAI, geven de tot op heden uitgevoerde studies steun aan Mill's tweede voorwaarde voor causaliteit (gehechtheidsclassificatie van ouder en kind zijn gerelateerd). Het is nu belangrijk om Mill's eerste voorwaarde te toetsen: oorzaak gaat in de tijd vooraf aan gevolg. Het onderzoek van Fonagy *et al.* (in press) die moeders voor de geboorte van hun kind interviewden, is het eerste dat steun geeft in deze richting. Nog belangrijker, echter, zijn studies die laten zien of grootouders en ouders hetzelfde interne werkmodel van gehechtheid hebben op hetzelfde punt in hun levensloop, en of er overeenstemming is met de classificatie van het kind. Dergelijke studies zouden uitgevoerd kunnen worden in onderzoekscentra waar ouder-kind dyades lange tijd gevolgd zijn, en waarvan de toenmalige kinderen nu volwassen worden (Berkeley, Minneapolis, Regensburg). Om Mill's derde voorwaarde te toetsen zijn zelfs prospectieve longitudinale studies niet geschikt. Als deze onderzoeken zouden aantonen dat verstrikte grootouders kinderen hebben die ook als verstrikt geclassificeerd worden, en dat hun babies afwekend geacht zijn, kan de alternatieve verklaring, dat bijvoorbeeld depressiviteit bij de (groot)ouder de gehechtheidsclassificatie van het kind invloed niet worden uitgesloten. Nauwkeurige specificatie van structurele modellen en meting van mogelijk belangrijke andere variabelen verkleinen de kans op ten onrechte toeschrijven van oorzaak-gevolgrelaties in prospectief longitudinaal onderzoek, maar zelfs in dat laatste geval is extra evidentie nodig (Breckler, 1990). De uiteindelijk causaliteitstoets vereist de mani-

pulatie van een vermeende oorzaak, hetgeen dan moet leiden tot het verwachte effect (Cook & Campbell, 1979). Interventiestudies (cf. Lieberman, Weston, & Pawl, 1989; Van den Boom, 1988) moeten daarom beschouwd worden als de meest krachtige toets van het causale mechanisme dat ten grondslag ligt aan de intergenerationale overdracht van interne werkmodellen van gehechtheid. Idealiter zou in dergelijke studies niet alleen gekeken worden naar de invloed van volwassen gehechtheid op opvoedingsstijl (bijv. responsiviteit, Crowell & Feldman, 1988) en gehechtheid van het kind, maar vooral ook naar het mechanisme van de overdracht, door procesmetingen van bijvoorbeeld stijlen van informatieverwerking (cf. de "hulende lachende baby" in Ainsworth's onderzoek) en interactie stijlen van moeder en kind.

Samenvatting

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van het empirisch wetenschappelijk onderzoek op het gebied van intergenerationale overdracht van opvoedingsstijlen. Deze overdracht wordt beïnvloed door genetische, contextuele en psychologische factoren. De literatuur op het terrein van de psychologische overdracht kan worden ingedeeld in (1) onderzoek naar overdracht van opvoedingsattituden en gedrag, en (2) onderzoek naar intergenerationale overdracht van gehechtheidsrelaties. In het eerste type onderzoek werd gebruik gemaakt van relatief grote steekproeven en zelfrapportage vragenlijsten; het leverde weinig evidentie voor een verband tussen opvoedingsstijlen over generaties (3 tot 15% verklaarde variantie).

In het tweede type onderzoek is gebruik gemaakt van instrumenten die de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie vaststellen aan de hand van gedragsobservatie bij heel jonge kinderen (de Strange Situation) en gestructureerd interviewmateriaal bij volwassenen (het Adult Attachment Interview). Uit 6 studies bleek een overeenstemmingspercentage van bijna 80% tussen gehechtheidsclassificatie van ouder en kind. Welk ouderlijk gedrag de intergenerationale overdracht van gehechtheid medeert is nog onvoldoende onderzocht; hoewel ouderlijke sensitiviteit en responsiviteit belangrijke componenten lijken te zijn. Het hoofdstuk wordt besloten

met een bespreking van de methodologische tekortkomingen van het tot nu toe uitgevoerde onderzoek en met een schets van mogelijk toekomstig onderzoek op dit terrein

Curriculum vitae

Mw dr C. de Ruiter, klinisch psycholoog, studeerde aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Promoveerde in 1989 aan de Universiteit van Amsterdam op het proefschrift "Psychological investigations into panic and agoraphobia". Is sinds 1990 werkzaam als universitair docent binnen het pionierproject "Intergenerationele overdracht van gehechtheid".

Prof. dr M.H. van IJzendoorn, hoogleraar theoretische pedagogiek, studeerde opvoedkunde aan de Universiteit van Amsterdam, en pedagogiek en psychologie aan de Freie Universität Berlin, waar hij in 1978 op een onderwerp uit de cognitieve ontwikkelingstheorie promoveerde. Is vanaf 1978 werkzaam, bij de vakgroep Algemene Pedagogiek, sinds 1981 als hoogleraar theoretische en historische pedagogiek. Hij verricht (meta-) onderzoek naar gehechtheid tussen jonge kinderen en hun opvoeders in het kader van het onderzoekprogramma "Vroegkinderlijke opvoeding".

Noten

- 1 De voorbereiding van deze publicatie vond plaats in het kader van een PIONIER subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).
- 2 Dit artikel is eerder als hoofdstuk verschenen in het boek *Ouderschap en ouderlijk functioneren. Gezinsonderzoek nr. 4*. J.R.M. Gerris (Red.), Swets & Zeitlinger, Amsterdam 1991.

Literatuur

- Ainsworth, M.D.S., Bell, S.M., & Stayton, D.J. (1974). Infant mother attachment and social development: 'Socialization, as a product of reciprocal responsiveness to signals'. In M.P.M. Richards (Eds.) *The integration of a child into a social world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ainsworth, M.D.S., & Eichberg, (in press). Effects on infant-mother attachment of mother's unresolved loss of an attachment figure or other traumatic experience. In P. Marris, J. Stevenson Hinde, & C. Parkes (Eds.), *Attachment across the life cycle*. New York: Routledge.
- Astington, V., Harris, P.L., & Olson, D.R. (Eds.) (1988). *Developing theories of mind*. New York: Cambridge University Press.
- Bell, R.Q., & Harper, L.V. (1977). *Child effects on adults*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bengtson, V.I. (1975). Generation and family effects in value socialization. *American Sociological Review*, 40, 358-371.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. Vol. 1. *Attachment*. New York: Basic.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Breckler, S.J. (1990). Applications of covariance structure modeling in psychology: Cause for concern? *Psychological Bulletin*, 107, 260-273.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. In I. Bretherton, & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research: Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, (1-2, Serial No. 209), 3-37.
- Caspi, A., Bem, D.J., & Elder, G.H. (1989). Continuities and consequences of interactional styles across the life course. *Journal of Personality*, 57, 375-406.
- Cherlin, A., & Furstenberg, F.F. (1986). Grandparents and family crisis. *Generations*, 10, 26-28.
- Cohler, B.J., & Grunebaum, H.U. (1981). *Mothers, grandmothers and daughters: Personality and childcare in three generation families*. New York: Wiley.
- Cook, T.D., & Campbell, D.T. (1979). *Quasi experimentation: Design and analysis issues for field settings*. Chicago: Rand McNally.
- Crittenden, P.M. (1984). Sibling interaction: Evidence of a generational effect in maltreating infants. *Child Abuse and Neglect*, 8, 433-438.
- Crowell, J.A., & Feldman, S.S. (1988). Mothers' internal models of relationships and children's behavioral and developmental status: A study of mother-child interactions. *Child Development*, 59, 1273-1285.
- Crowell, J.A., & Feldman, S.S. (1989). Assessment of mothers' working models of relationships: Some clinical implications. *Infant Mental Health Journal*, 10, 173-184.
- Feldman, P.H., & Goldsmith, L.T. (1986). Transgenerational influences on the development of early prodigious behavior: A case study approach. *New Directions for Child Development*, 32, 67-85.
- Fonagy, P., Steele, H., & Steele, M. (in press). Inter-generational patterns of attachment: Maternal representation during pregnancy and subsequent infant-mother attachments. *Child Development*.
- Fu, V.R., Hinkle, D.E., & Hanna, M.A. (1986). A three

- generational study of the development of individual dependency and family interdependence *Genetic Social and General Psychology Monographs*, 112, 153-171
- Gelso, C. J., Birk, J. M., & Powers, R. (1978). Intergenerational relationships in the development of childrearing attitudes *Journal of Genetic Psychology*, 133, 31-41
- Grossmann, K., Fremmer Bombik, E., Rudolph, J., & Grossman, K. E. (1988). Maternal attachment representations as related to patterns of infant mother attachment and maternal care during the first year. In R. A. Hinde, & J. Stevenson Hinde (Eds.), *Relationships within families: Mutual influences* (pp. 241-260). Oxford: Clarendon Press
- Haft, W. L., & Slade, A. (1989). Affect attunement and maternal attachment: A pilot study *Infant Mental Health Journal*, 10, 157-172
- Hanson, R. A., & Mullis, R. L. (1986). Intergenerational transfer of normative parental attitudes *Psychological Reports*, 59, 711-714
- Hill, R., Foote, N., Aldous, J., Carlson, R., & MacDonald, R. (1970). *Family development in three generations*. Cambridge, Massachusetts: Schenkman
- Ho, D. Y., & Kang, T. K. (1984). Intergenerational comparisons of child rearing attitudes and practices in Hong Kong *Developmental Psychology*, 20, 1004-1016
- Ilikin, W. (1952). Some relationships between intra family attitudes and pre parental attitudes toward children *Journal of Genetic Psychology*, 80, 221-252
- Kaufman, J., & Zigler, E. (1987). Do abused children become abusive parents? *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 186-192
- Leckowitz, M. D., Huesmann, L. R., & Eron, I. D. (1978). Parental punishment: A longitudinal analysis of effects *Archives for General Psychiatry*, 35, 186-191
- Leberman, A. F., Weston, D., & Pawl, J. H. (April 1989). Preventive intervention with anxiously attached dyads. Paper presented at the Meetings of the Society for Research in Child Development. Kansas City, MI
- Main, M., & Goldwyn, R. (1984). Predicting rejection of her infant from mother's representation of her own experience: Implications for the abused/abusing intergenerational cycle *Child Abuse and Neglect*, 8, 203-217
- Main, M., & Goldwyn, R. (in press). Adult attachment rating and classification systems. In M. Main (Ed.), *A typology of human attachment organization as revealed in discourse: drawings and interviews* (working title). New York: Cambridge University Press
- Main, M., & Goldwyn, R. (in press). Interview based adult attachment classifications: Related to infant mother and infant-father attachment *Developmental Psychology*
- Main, M., & Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status. In M. Greenberg, D. Cicchetti, & M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years*, pp. 161-182. Chicago: University of Chicago Press
- Main, M., Kaplan, N., & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation. In I. Bretherton, & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research: Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50 (1-1, Serial No. 209), 66-106
- Main, M., & Solomon, J. (1986). Discovery of an insecure/disorganized/disoriented attachment pattern. In T. B. Brazelton, & M. Yogman (Eds.), *Affective development in infancy*. Norwood, NJ: Ablex
- Quinton, D., & Rutter, M. (1984). Parents with children in care: I. Intergenerational continuities *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 25, 231-250
- Radin, N., Oyserman, D., & Benn, R. (April, 1989). The influence of grandfathers on the young children of teen mothers. Paper presented at the SRCD, Kansas City, MI
- Ricks, M. (1985). The social transmission of parental behavior: Attachment across generations. In I. Bretherton, & E. Waters (Eds.), *Growing points of attachment theory and research: Monograph of the Society for Research in Child Development*, Serial No. 209, 50, 211-227
- Rubin, D. C. (Ed.) (1986). *Autobiographical memory*. Cambridge: Cambridge University Press
- Simonton, D. K. (1983). Intergenerational transfer of individual differences in hereditary monarchs: Genetic, role-modeling, cohort, or socio-cultural effects? *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 354-364
- Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant: Views from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic Books
- Tinsley, B. J., & Parke, R. D. (1987). Grandparents as interactive and social support agents for families with young infants *International Journal of Aging and Human Development*, 25, 259-277
- Van den Boom, D. (1988). *Neonatal irritability and the development of attachment: observation and intervention*. Unpublished doctoral dissertation. Leiden University, Leiden (The Netherlands)
- Van IJzendoorn, M. H., Kranenburg, M., Zwart Woudstra, H., & Van Busschbach, A. (1990). Parental attachment and children's socio-emotional development: Some findings on the validity of the Adult Attachment Interview. Paper presented at the Seventh International Conference on Infant Studies, Montreal (Quebec), April 19-22
- Wartner, U., & Grossmann, K. (in press). *Stability of*

*attachment patterns and their disorganizations from
infancy to age six in South Germany* Regensburg
Institut für Psychologie
Yarrow, M R , Campbell, J D , & Burton R V (1970)

Recollections of childhood A study of the retro
spective method *Monographs of the Society for
Research in Child Development* (Serial No 138, vol
35, no 5), 1-85